

IDEJA SKUPLJANJA MUZIKALIJA 1780.–1835.:
JEDAN OD TEMELJNIH ASPEKATA
HRVATSKE GLAZBENE KULTURE

Vjera Katalinić

Naslov ovog izlaganja sadrži nekoliko pojmova i jednu tvrdnju koji zahtijevaju pobliži opis, dodatno objašnjenje i odgovarajuću argumentaciju. Pojmovi koji će se ovdje prikazati jesu:

- 1) razdoblje: 1780–1835,
- 2) glazbena kultura (u ovom slučaju, posebno, hrvatska) i
- 3) ideja skupljanja muzikalija.

Prva dva pojma čvrsto su povezana, jer zadane godine izdvajaju tek dio neprekidnog desetostoljetnog tijeka hrvatske glazbene povijesti. S druge strane, u ovom vremenskom rasponu postoji i niz činjenica koje se odnose na područje općeg djelovanja izvan onoga glazbenog; neke od njih su indirektno i barem djelomično na nj utjecale.

Treći pojam, ideja skupljanja muzikalija, u jednom svom dijelu — ideji skupljanja uopće — također je povezan s nekim općim težnjama koje su se, sa stanovitim posebnostima, odrazile i na glazbenom području.

- 1) Opće prilike.

Hrvatska je krajem 18. stoljeća i dalje razjedinjena unatoč učestalim težnjama i pokušajima da se politički konsolidira. Burne promjene koje će donijeti razdoblje do 1815., do Bečkoga kongresa, kada će njezini dijelovi pripasti istoj jurisdikciji, neće donijeti željeno ujedinjenje.

U sjevernoj Hrvatskoj ukinućem nekih redova ukidaju se i isusovačke i većina drugih samostanskih škola; svjetovne, gradske škole, međutim, tek su rijetko mogle zaživjeti zbog presiromašnog građanstva. Izgleda da je nit koja povezuje sjevernu i južnu Hrvatsku franjevačka zajednica, crkveno – katoličko ozračje, i njezin službeni jezik latinski.

Krajem 18. i početkom 19. st. na svim hrvatskim područjima ima oko 1,600.000 Hrvata,¹ dakle otprilike kao u 10. stoljeću; tek tijekom 19. stoljeća taj se broj naglije povećava da bi se ubrzo i udvostručio. Slaba naseljenost, zastarjeli društveni sustav i nerazvijenost građanstva uzrok su usporenom razvoju u stoljeću prosvjetiteljstva i racionalizma. Ipak, prisutna je prosvjetiteljska književnost: pučke knjige, školski udžbenici, rječnici i gramatike.

Na kraju razdoblja godina 1835. prijelomna je i u političkom smislu (u toj godini završava vladavina Franje I. i započinje vladavina Ferdinanda V. [vladao od 1835–1848]), ali i kulturnom: pokretanje prvih novina na hrvatskom jeziku *Novine horvatske* i početak ilirskoga pokreta. Svu djelatnost Hrvata u prethodnom razdoblju od oko 50 godina možemo smatrati prijelaznim razdobljem u kojem se priprema taj događaj. Niz značajnih ličnosti djelovalo je u tome pravcu. S obzirom na to da je grad i građanski stalež u Hrvatskoj krajem 18. stoljeća još slab, u razvoju kulture i umjetnosti prednjače aristokrati i crkveni odličnici. Tek nakon desetak godina 19. stoljeća pridružuju im se, a poslije i predvode, pripadnici sve snažnijeg građanstva. U priobalnom području, gdje su gradska središta ranije ojačala, situacija je ponešto drugačija.

2) Glazbena kultura.

Iako je vremenski raspon, koji je predmet ovog izlaganja, određen izvan-glazbenim zbivanjima, u tom se vremenskom okviru događaju neki bitni momenti koji će prirediti nacionalni pokret i na polju glazbene kulture. U tom smislu glazbeni aspekt ne odnosi se samo na skladatelje i njihova djela, već i na cjelokupnu glazbenokulturnu infrastrukturu, npr. na djelatnost crkvenih orguljaša, kapelnika i pjevača, sustav glazbenog obrazovanja, nabavu i prijevode stranih muzikalija, kućno muziciranje (u aristokratskim i građanskim sredinama), javno muziciranje i institucije, na popularnu i narodnu glazbu, tiskanje muzikalija, osobito pjesmarica i sl. Čitav niz nabrojanih fenomena vezan je uz glazbenu aktivnost u širem smislu, a obuhvaćen je pojmom »glazbene kulture« (čak bismo mogli reći i svojevrsne »glazbenokulturne politike«). Iako je razjedinjenost Hrvatske stanovita prepreka

u sagledavanju njezine cjelokupne glazbene kulture, pojedini aspekti pokazuju slične tendencije. Najvjerodostojnije nam o tome svjedoče muzikalije koje su se sačuvale u raznim svjetovnim i crkvenim institucijama. Kao primjeri različitih djelatnosti u organiziranju i sudjelovanju u glazbenom životu Hrvatske, bit će prikazane neke ličnosti koje su svojim aktivnostima stvorile temelj tim do danas sačuvanim zbirka. U svim aspektima duh prosvjetiteljstva i novoga glazbenog stila, upravo zbog razmjerno skromnih građanskih okvira (osobito u kontinentalnoj Hrvatskoj) i općeg siromaštva tek kasnije i isto tako skromnije prodire u pore glazbene svakodnevice.

Analizirajući fondove glazbenih zbirki bilo u svjetovnim ili crkvenim institucijama, postavlja se pitanje njihova nastanka. Čest je slučaj, osobito u gradskim središtima (čak i onim manjima), da se, primjerice, jasno razlučuju dva sloja: jedan sakralni i jedan svjetovni. Ova se dvojnost očituje u vrstama skladbi (onih namijenjenih izvedbi uz obred, bila ona vokalno–instrumentalna, ili samo instrumentalna), te onoj izrazito svjetovnoj (razne arije iz opera, instrumentalne komorne skladbe). Često se očituje i u naznačenoj provenijenciji na glazbenom materijalu. Pomoću ovih dodatnih podataka na muzikalijama često ćemo moći identificirati krugove iz kojih takav notni materijal potječe. Na žalost, zbog mnogih prirodnih nepogoda, uglavnom požara, koje su često uništavale i crkvenu i svjetovnu imovinu, zbog pljački i odnošenja dokumentacije, arhivalija, pa često i notnog materijala, glazbena građa koja je do danas ostala sačuvana ne može dati cjelovit uvid u glazbenu kulturu ranijih razdoblja, ali može upozoriti na fenomene i probleme na tom području.

3) Promatrajući sačuvane muzikalije, postavljamo neka temeljna pitanja: kako su takve zbirke nastajale, tko su bili njihovi skupljači, što uopće predstavlja skupljanje, pa posebno i skupljanje bilo kojeg oblika notnog materijala? Termin zbirka/kolekcija (od lat. riječi *collectare* — skupljati) označava skup više ili manje homogenih objekata (umjetničkih, skupocjenih, rijetkih, egzotičnih i sl.). Uz ovaj pojam povezuje se i termin *thesaurus* (riznica) koja se odnosi ne samo na zbir materijalnih predmeta nego i na skup duhovnih vrijednosti (riznica znanja *Thesaurus eruditionis*, npr. rječnici!). Iako prvi općepovijesni pisani podaci o nekoj umjetničkoj zbirci sežu u 12. st. pr. Kr., u grad Suzu, gdje se u hramu boga Inšišunaku donosi osvojeno blago opljačkano u Babilonu, preskočit ćemo dugu i bogatu povijest zbirki, muzeja, galerija, pinakoteka i sl. i približiti se razdoblju koje je predmet našeg proučavanja. Predmet skupljanja najčešće su umjetnički predmeti

i knjige. No neki su se skupljači specijalizirali za sabiranje drugih stvari. Poznat je »primjer ekstenzivnog muzeja isusovca Athanasiusa Kirchera u rimskom kolegiju isusovaca, u kome su se nalazile zbirke starina i etnografski predmeti iz isusovačkih misija«,² a koji ilustrira baroknu modu neobičnosti kroz skupljanje artefakata donesenih iz novootkrivenih dijelova svijeta. Za razvoj zbirki (pa tako i knjižnica i muzeja) vrlo važnu ulogu igraju »spoznaje prosvjetiteljstva, koje razvitkom općeg interesa za kulturu, znanost i umjetnost polako dozrijevaju tijekom prve polovice 18. st. Stvaraju se novi temelji znanosti, koji će rezultirati sistematizacijom i interpretacijom građe u *Francuskoj enciklopediji*«³ u drugoj polovici 18. stoljeća. Doista, zbirke i muzeji koji su u 17. st. preuzeli ulogu u kulturi i pedagogiji, u 18. st. se polagano i postupno otvaraju publici i postaju javne institucije. Međutim, prvobitni interes posjetilaca — studij, unapređivanje profesije, radoznalost i proširenje horizonta — natkriljen je snažnijim elementom: društvenim probitkom. Sredinom 18. st. velikaši poklanjaju svoje zbirke svjetovnim institucijama. Tako primjerice papa Benedikt XIV. 1749. godine otvara pinakoteku u *Palazzo dei Conservatori* u Rimu. Iako ponukan svjetovnim idejama prosvjetiteljstva, taj je papa donio i jednu od bitnih odluka koja je omogućila današnju analizu (glazbenih) zbirki: nalog da se osim tiskovina u crkvenom posjedu moraju kao takvi čuvati i rukopisni materijali. Posljedica njegova naloga je naglo povećanje broja rukopisnih muzikalija u glazbenim zbirkama. Muzikalije su nešto drugačiji artefakt kao predmet skupljanja od reprezentativnih djela likovne umjetnosti; mnogo su bliže u ideji skupljanju knjiga i stvaranju knjižnih fondova. U doba koje je prethodilo tisku, knjige pa i muzikalije predstavljaju pravi raritet, objekt luksuza ili prestiža; to se donekle promijenilo izumom tiskanja, a pogotovo kasnije, s razvojem i pojednostavnjenjem tog postupka. Tijekom 17. i 18. stoljeća osnivaju se velike knjižnice, te se mnoge među njima, poput muzejskih zbirki, otvaraju javnosti sredinom 18. stoljeća. U Hrvatskoj su, međutim, prilike za razvoj knjižnica sredinom 18. st. još uvijek vrlo teške. Postoji, doduše, velik broj knjižnica, ali one su zatvorenog tipa — smještene su u samostanima, crkvama ili sjemeništima, skromnog su opsega i uglavnom ograničene tematike. Reprezentativnije su one pri dominikanskom i franjevačkom samostanu u Dubrovniku, sjemeništa u Splitu, te pri pavlinskim i isusovačkim sjedištima kontinentalne Hrvatske te ona zagrebačkog kaptola.⁴ Privatne knjižnice i zbirke skupljale su aristokratske i plemićke obitelji Garagnin–Fanfogna (Trogir) ili bana Nikole Zrinjskog (danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), ali i neki učeni ljudi, plemići, trgovci i drugi.

No, one su obično skromnijeg opsega (nekoliko desetaka ili stotina knjiga).⁵ Mnoge od njih tijekom 18. stoljeća postaju javno pristupačne zbirke.

Početkom 19. stoljeća, za vrijeme Napoleonovih pohoda Europom, dotada neviđena pljačka umjetnina i knjižnoga blaga promijenila je sliku europske kulture, a Pariz i Francusku nakratko obogatila brojnim muzejskim i bibliofilskim vrijednostima. U Pariz su završili i arhivski materijali iz Splita, Dubrovnika, možda i Zadra. Većina je umjetnina vraćena nakon Bečkog kongresa, iako ne uvijek pravim vlasnicima. Ipak, na temelju onoga što je u Hrvatskoj ostalo sačuvano možemo ustanoviti niz činjenica kojima se vraćamo na pitanje hrvatske »glazbene kulture«. Najveći broj zbirki muzikalija, osobito onih 18. i 19. stoljeća, nalaze se u crkvenim institucijama. Kao poseban primjer nezaobilazna je ona u franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku. Golemi fond od oko 8.000 jedinica slojevito je izgrađen. Temelj čini crkvena glazba koja djelomice svjedoči o promjenama stila i ukusa — djelomice, jer je dio građe očigledno bio uništen u velikom potresu i požaru 1667, tako da postoji nerazmjerna praznina iz ranijeg razdoblja. S druge su strane muzikalije iz drugih samostana i crkava iz nekog razloga⁶ dospjele u franjevački fond, kao npr. sakralne orkestralne skladbe koje su se najvjerojatnije izvodile u dubrovačkoj katedrali. Podaci na muzikalijama svjedoče, međutim, o svjetovnoj provenijenciji velikog dijela građe. Doista, poznato je »da glavnu zaslugu za oformljenje fonda sa sadašnjim profilom valja pripisati o. Ivanu Evangjelistu (Vandji) Kuzmiću (1807.–1880.), prirodoslovcu, ljekarniku, povjesničaru i dugogodišnjem orguljašu samostanske crkve.«⁷ Kuzmić je ne samo sredio golemi zatečeni franjevački fond nego je u taj fond uključio privatne zbirke mnogih dubrovačkih građanskih i aristokratskih obitelji kao što su Gučetić [Gozze], Sorkočević [Sorgo]. Na starijim rukopisnim muzikalijama (do prvih desetljeća 19. st.) nalazimo još pedesetak imena domaćih, a možebit i nedubrovačkih vlasnika nota. U atribuciji građe od velike je pomoći jedini sačuvani katalog jednog privatnog aristokratskog fonda: *Elenco Della Musica Istrumentale e Vocale Attinente al Sig.re Paolo Gozze* sačuvana u fondu franjevačkog samostana, zajedno s obiteljskim muzikalijama (koje su raspršene u fondu). Samo od rukopisa iz 18. i s početka 19. st. ovoj obitelji pripadalo je više od 120 svezaka. Tiskovine iz njihova posjeda svjedoče o glazbenom ukusu ne samo Dubrovčana nego, u usporedbi s tada popularnim djelima u Europi, vjerojatno i o ukusu naobražena plemića iz europskog kulturnog ozračja toga vremena, koji nije bio usmjeren samo na mediteranske, susjedne talijanske skladbe, već i na standardni repertoar srednje

Europe. Među instrumentalnim skladbama dominiraju komorna djela »velikih« i »malih« majstora (npr. Haydn, Mozart, Viotti, Pleyel), violinski koncerti (Jarnović, St. Georges i dr.), no mnogo je opernih arija tada popularnih talijanskiha autora (Cimarosa, Paisiello i dr.). Glazbena zbirka obitelji Gozze, kao i one ostalih obitelji tek su tijekom druge polovice 19. st. ušle u franjevačku zbirku koja je na taj način postala svojevrsnim muzejem zbirki. Prije toga su, prema sačuvanim podacima, bile redovito korištene za kućno muziciranje, razne privatne i javne akademije i svečanosti.⁸

Ovakve manje zbirke sačuvale su se i u drugim mjestima: u kontinentalnoj Hrvatskoj jedan od primjera za to je zbirka obitelji Prandau, sačuvana u Osijeku; u Splitu, gradu s bogatom kulturnom i glazbenom tradicijom, osobito u plemićkim krugovima, sačuvana je glazbena ostavština obitelji Capogrosso–Kavanjin, danas u Muzeju grada.⁹ U Splitu se ističe humanistički naobraženi lik Julija Bajamontija, polihistora, liječnika, skladatelja, a krajem 18. st. i orguljaša splitske stolnice. On je jedan od izuzetnih građana široke opće naobrazbe u duhu prosvjetitelja 18. stoljeća, prijateljevao je s istomišljenicima iz Dubrovnika (Luka i Antun Sorkočević, Paolo Gozze i dr.). Uz interes za prirodne i medicinske znanosti,¹⁰ živ duh ponukao ga je da putuje priobalnim područjem i prati prirodoznanstvenika Alberta Fortisa 1771. godine.¹¹ Možda je i ovaj učeni opat utjecao na Bajamontija pri bilježenju narodnih običaja i skupljanju narodnog blaga u rousseauovskom duhu,¹² tako da se i sam Bajamonti okušava u prikupljanju narodnih napjeva. U prijepisu su sačuvane tri pjesme (pjesma djevojaka iz Travnika, te pjesme kadija i janjičara). Bajamonti se u svojim pismima tužio na nerazumijevanje okoline u njegovim djelatnostima, te izgleda da u rodnom gradu nije imao ni sudruga ni sljedbenika. Tako njegov pokušaj ostaje usamljen krajem 18. st. kao primjer i odblesak novoga (francuskog, prosvjetiteljskog) duha. Ipak, privlačnost pučke glazbe nije se mogla potisnuti: i u dubrovačkom samostanu sačuvana je cijela kutija plesne glazbe, te 10 zapisa narodne glazbe franjevca Sebastijana Frankovića (1800–1864).¹³ U rukopisnoj zbirci *Balli nazionali d'Illyrio, e specialmente di Spalato*, sačuvanoj u Sonnleithner Sammlung u Beču, godine 1819. zabilježeno je 17 melodija seoskih i gradskih plesova.¹⁴ Je li Bajamonti autor ili pak zapisivač još jednog izvora u ovoj zbirci, zasad nije jasno. Osim njega ovdje se javlja i ime drugog splitskog kapelnika – Ante Albertija. Je li i taj skladatelj sustavnije skupljao narodno glazbeno blago, ostalo je nepoznato.

I u kontinentalnoj Hrvatskoj početkom 19. st. narodna tradicija polako prodire u sferu »umjetničke glazbe«. Grgur Čevapović daje biblijskoj drami *Josip, sin*

Jakoba patrijarke podlogu od 23 napjeva u narodnom tonu. Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, s jedne strane poznat kao protivnik lokalnih crkvenih popijevki u okviru obreda, zahtijevao je da župnici (koji su bliski s narodom) skupljaju narodne napjeve¹⁵ (na žalost, izgleda, bez uspjeha). Nadalje, sam je Vrhovac sastavio tekst za kolo koje se plesalo na narodnu melodiju (*Zaspal Janko*), izveden pri dolasku cara Franje I. Zagrebu 1818. godine. Iako se narodna glazba počinje skupljati već u 18. stoljeću, ona tada još nema čvrstu identifikaciju s nacionalnim težnjama, kakvu će dobiti početkom 19. stoljeća i uvesti je u nacionalni preporod (slične se težnje realiziraju i u drugim slavenskim zemljama te u Mađarskoj). U ranijem razdoblju (glazbene klasike) folklor je dio popularne tematike koja svojom jednostavnošću ocrta upravo težnju kakvu imaju skladatelji klasičnog stila. S druge strane, narodna i popularna melodija sinonim je za egzotiku i prirodnost, kakvoj su težili romantičari. Takva uloga narodne glazbe postupno se transformira, da bi od tridesetih godina dalje postala važnim izričajem u identifikaciji nacionalnog obilježja, osobito zbog jakog pokušaja germanizacije i mađarizacije.

Zbirke o kojima je bilo riječi živjele su više–manje sličnim životom: bile su izvođene u kućnom krugu uz ograničeni broj odabranih posjetilaca. Katkad su privatne zbirke poslužile i u javnim izvedbama na akademijama; osobito 20–tih godina naglo niču građanska društva koja priređuju glazbene akademije i plesne večeri. Za glazbenu kulturu gradova posebnu važnost ima osnivanje glazbenog društva (*Musikvereina*) u Zagrebu 1827. godine. Time je osnovano novo središte oko kojega će se skupljati ljubitelji glazbe, gdje će se sustavno skupljati muzikalije i školovati nove generacije glazbenika. Jedan od pokrovitelja bio je već spomenuti biskup Vrhovac koji je kao i neki njegovi nasljednici,¹⁶ Glazbenom zavodu darovao niz nota i glazbeni instrumentarij.

U cijeloj plejadi osoba, a poslije i društava, koji su prikupljali razne oblike muzikalija (note, narodnu glazbu, instrumente) uglavnom zbog vlastitog korištenja ovog materijala, znatno odudara lik svećenika Nikole Udine (1791–1838), poslije nazvanog *Algarotti*, rođenog u Krku, školovanog u Krku i Splitu, kasnije u Beču, koji je djelovao u Salzburgu kao profesor talijanskog jezika i književnosti na liceju, te kao rektor francuske crkve (*Sv. Ane*) u Beču, gdje je i umro. Još za vrijeme školovanja počeo je skupljati notni materijal, da bi pred kraj života namro čitavu svoju ostavštinu (opću knjižnicu od oko 4.000 knjiga, glazbenu zbirku od oko 3.000 notnih svezaka i instrumentarij za manji orkestar) rodnom gradu Krku. Sam je bio glazbeno obrazovan, mnogo je muzikalija i sam prepisao osobito iz fonda crkve

sv. Petra u Salzburgu. U glazbenoj zbirci nalaze se mnoga rijetka izdanja J. Haydna, W.A. Mozarta i L.van Beethovena, ali i mnoge skladbe malih majstora, njegovih suvremenika. U zbirku je uložio, kako sam piše, »čitav svoj imetak i snagu« u namjeri da rodnom gradu omogući glazbeni život na solidnim temeljima i vrijednoj tradiciji — i onoj srednjoeuropskoj i mediteranskoj. Doista, institucionaliziranje zbirke rezultiralo je osnivanjem društva Algarotti u Krku, s knjižnicom otvorenoga tipa, tako da se glazbeni materijal zaista rabio do pred sam kraj 19. stoljeća. Danas je zbirka pohranjena u arhivu Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu.

Iako je glazbena zbirka Udina–Algarotti iznimna u odnosu na poticaj za skupljanje i one druge, koje su skupljane za vlastite potrebe, za izvedbe u zatvorenom krugu, predstavljale su dio glazbene kulture svoga vremena, te temelj na koji su se nadograđivali novi slojevi muzikalija. Na tim su muzikalijama — kroz njihovo proučavanje i njihovu izvedbu — razvijeni ukus i profesionalizam skladatelja i slušalaca nove generacije. Zahvaljujući pojednostavnjenoj produkciji knjižnog i notnog materijala, u kasnijim razdobljima 19. stoljeća uglavnom će se nabavljati tiskovine te popularnija literatura svojstvena kućnom muziciranju građanskog staleža. Nasuprot tomu, stariji fond nabavljen do prvih desetljeća 19. stoljeća, pretežito je sastavljen od rukopisa. Danas je on predmetom posebnog interesa upravo zato što se smatra da je, kao što je rečeno u naslovu ovog referata, jedan od temeljnih aspekata na kojima se razvijala i postavila hrvatska glazbena kultura.

BILJEŠKE

- ¹ T. Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, Školska knjiga, Zagreb 1992, 238.
- ² I. Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zavod za informacijske studije, Zagreb 1993, 29.
- ³ Ibid, 31–32.
- ⁴ A. Stipčević, *Povijest knjige*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1985, 435.
- ⁵ Ibid.
- ⁶ Jedan od razloga možda može biti i obnašanje kapelničke službe iste osobe u nekoj drugoj crkvi i zatim u franjevacima.
- ⁷ S. Tuksar, Glazbeni arhiv samostana Male braće u Dubrovniku, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, zbornik radova, Kršćanska sadašnjost i Samostan Male braće u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik 1985, 665.
- ⁸ Usp. M. Demović, *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici od polovine XVII. do prvog desetljeća XIX. stoljeća*, JAZU, Zagreb 1989.
- ⁹ Usp. S. Tuksar, *Glazbeni arhiv Muzeja grada Splita*, JAZU, Zagreb 1989.
- ¹⁰ Na tom je području ostavio niz rasprava, među kojima najviše pažnje pobuđuje *Povijest kuge*.
- ¹¹ Usp. A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Globus, Zagreb 1984.
- ¹² Tada je zapisao svoje čuveno poglavlje o Morlacima i baladu o Hasanaginici i preveo je na talijanski.
- ¹³ M. Demović, *Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj Republici od polovine XVII. do prvog desetljeća XIX. stoljeća*, JAZU, Zagreb 1989.
- ¹⁴ Usp. M. Doliner, Nepoznati zapisi plesnih melodija iz Dalmacije, *Arti musices* 25/1,2 (1994) 243–248.
- ¹⁵ Radi se o okružnici iz 1813. godine.
- ¹⁶ Osobito je vrijedna zbirka biskupa Haulika sačuvana u notnom fondu Hrvatskoga glazbenog zavoda.